FARS DİLİNİN ARAP DİLİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (TARİHSEL VE KÜLTÜREL BAĞLAM)

The Influence of the Persian Language on Arabic (Historical and Cultural Context)

Nasseruddin MAZHARİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Karaman, Türkiye.

Asst. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Arabic Language and Rhetoric, Karaman, Türkiye. nasirmezheri11@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9914-7752, ROR ID: https://ror.org/037vvf096

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 15 Ağustos / August 2025
Kabul Tarihi / Accepted: 30 Kasım / November 2025
Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2025
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2025
Sayı / Number: 28 **Sayfa / Pages:** 275 / 304

Atıf / Citation: Mazhari, Nasseruddin. "Fars Dilinin Arap Dili Üzerindeki Etkileri (Tarihsel ve Kültürel Bağlam) [The Influence of the Persian Language on Arabic (Historical and Cultural Context)]". Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER] 28 (Aralık / December 2025): 275 / 304
https://doi.org/10.51553/bozifder.1765916

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Etik Kurul İzni Durumu / Ethics Committee Approval Status: Bu çalışmada Etik Kurul iznine gerek yoktur.
Etik Bildirim / Complaints: bozokilahiyatdergisi@gmail.com / https://dergipark.org.tr/tr/pub/bozifder/policy
İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı / Copyright: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz
Farsça ile Arapça arasındaki dilsel ve kültürel etkileşim, İslam medeniyetinin teşekkülünde merkezi bir rol oynamış; tarih boyunca süregelen en köklü, kalıcı ve çok yönlü dil alışverişlerinden birini teşkil etmektedir. Bu etkileşim, yalnızca kelime düzeyinde bir alışverişten ibaret kalmayıp, aynı zamanda iki dilin ait olduğu kültürlerin karşılıklı olarak birbirinden beslenmesini, zenginleşmesini ve dönüşmesini mümkün kılmaktadır. Kültürel, fikrî ve idarî unsurların karşılıklı olarak içselleştirilmesini de kapsayan bu süreç, İslam dünyasının entelektüel, felsefî ve estetik mirasına derinlemesine katkılarda bulunmuştur. Söz konusu etkileşim, yalnızca İslamî dönemle sınırlı kalmayıp, kökeni İslam öncesi çağlara, özellikle Ahameniş ve Sâsânî İmparatorlukları devrine kadar uzanmaktadır. Bu dönemlerde Fars kültürü, özellikle saray yaşamı, yönetim biçimi, şehirleşme, mimari, musiki, edebiyat ve siyasi alanlarında zengin bir birikim ortaya koymuştur. Bu birikim hem doğrudan temaslar hem de dolaylı yollarla Arap toplumları üzerinde etkili olmuş; özellikle Hîre'deki hükümdarlar siyasi bağlılıkları gereği Arap ve Fars kültürleri arasında bir köprü kurulmuştur. Lahmîler, hem Sâsânî egemenliği altında bir tampon bölge işlevi görmüş hem de iki kültürün etkileşim içinde olmasını sağlamıştır. Câhiliye dönemine ait Arap şiirlerinde yer alan Farsça kökenli çok sayıda kelime, bu etkileşimin yalnızca yönetici elitler düzeyinde kalmadığını, halk diline ve edebî üretime de yansıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle ticaret, yönetim, zanaat ve günlük yaşamla ilgili bazı kavramların Arapçaya erken dönemlerde geçmiş olması dikkat çekicidir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte Arap ve Fars toplumları arasındaki etkileşim yeni bir düzleme taşınmış; bu süreç Emevîler döneminde başlamış ve özellikle Abbâsîler döneminde zirveye ulaşmıştır. Abbâsîler, Fars kültürünün birçok unsurunu kendi yönetim ve düşünce yapısına dâhil etmiş; bu durum tercüme hareketleriyle kurumsallaşmıştır. Bağdat'ta kurulan ve dönemin en önemli bilim merkezlerinden biri olan Beytü'l-Hikme, Farsçadan Arapçaya yapılan tercümelerin merkezi hâline gelmiştir. Bu merkezde yalnızca felsefe, tıp, matematik ve astronomi gibi alanlarda değil, aynı zamanda siyaset, ahlâk ve yönetim alanlarında da önemli eserler çevrilmiştir. Bu çeviri faaliyetlerinde öne çıkan isimlerden biri olan İbnü'l-Mukaffaʿ, *Kelîle ve Dimne* adlı eserle sadece edebî bir metni Arapçaya kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Sâsânî siyaset düşüncesini de Arap düşünce dünyasına taşımıştır. Bu ve benzeri siyasetnâmeler, Arap siyasi geleneğinin kavramsal çerçevesinin oluşmasında doğrudan etkili olmuştur. Abbâsî yönetiminde görev yapan Fars kökenli kâtipler, mütercimler ve devlet adamları, Farsçanın Arapçaya entegrasyon sürecinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Bu makalede, Farsçanın Arapça üzerindeki etkileri; tarihsel süreç, edebî metinler, siyasetnâmeler ve bu iki dil arasındaki etkileşimin boyutları çok detaylara girilmeden somut örneklerle ortaya konulacaktır.
Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Farsça, Dilbilimsel Etkileşim, Abbâsîler Dönemi, Şiir.

Abstract
The linguistic and cultural interaction between Persian and Arabic has played a central role in the formation of Islamic civilization, constituting one of the most profound, enduring, and multifaceted linguistic exchanges throughout history. This interaction was not limited to mere lexical borrowing but also enabled the mutual enrichment, nourishment, and transformation of the two cultures to which these languages belonged. Encompassing the internalization of cultural, intellectual, and administrative elements, this process deeply contributed to the intellectual, philosophical, and aes-

thetic heritage of the Islamic world. This interaction was not confined to the Islamic era alone but traces its origins to pre-Islamic times, particularly to the Achaemenid and Sasanian Empires. During these periods, Persian culture developed a rich legacy, especially in courtly life, governance, urbanization, architecture, music, literature, and diplomacy. This heritage influenced Arab societies both directly and indirectly, with political entities such as the Lakhmid Kingdom in Hira serving as a bridge between Arab and Persian cultures. The Lakhmids functioned as a buffer zone under Sasanian suzerainty while facilitating cultural exchange between the two civilizations. The presence of numerous Persian loanwords in pre-Islamic Arabic poetry demonstrates that this interaction was not limited to ruling elites but also permeated vernacular speech and literary production. In this context, it is noteworthy that certain terms related to trade, administration, craftsmanship, and daily life had already entered Arabic in early periods. With the spread of Islam, the interaction between Arab and Persian societies entered a new phase, beginning under the Umayyads and reaching its peak during the Abbasid era. The Abbasids incorporated many elements of Persian culture into their administrative and intellectual frameworks, institutionalizing this process through translation movements. The Bayt al-Hikma (House of Wisdom), established in Baghdad as one of the most important scientific centers of the time, became a hub for translations from Persian into Arabic. This institution facilitated the translation of key works not only in philosophy, medicine, mathematics, and astronomy but also in politics, ethics, and governance. Among the prominent figures in these translation efforts was Ibn al-Muqaffaʿ, who, through his translation of *Kalīla wa Dimna*, not only introduced a literary masterpiece into Arabic but also transmitted Sasanian political thought to the Arab intellectual world. Such siyāsat-nāmes (political treatises) directly influenced the conceptual framework of Arab bureaucratic tradition. Persian scribes (kuttāb), translators, and statesmen serving in the Abbasid administration played decisive roles in the integration of Persian into Arabic. This article will examine the influence of Persian on Arabic through historical developments, literary texts, and political treatises, presenting concrete examples to illustrate the dimensions of interaction between the two languages without delving into excessive detail.
Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Persian, Linguistic Interaction, Abbasid Period, Poem.

Giriş

Farsça ve Arapça, bin yılı aşkın bir süredir birbirleriyle etkileşim içinde bulunan iki kadim dil olup, bu etkileşim süreci özellikle İslamiyet'in yayılması ile birlikte derinleşmiş ve her iki dil de birbirinden önemli dilbilimsel etkileşimde bulunmuşlardır. Bu bağlam da, Farsçanın Arapça üzerindeki etkisi her iki dilin yapısal ve semantik dönüşümüne yol açmış, aynı zamanda iki dil arasındaki kültürel etkileşimin ve entelektüel alışverişin bir yansıması olarak önemli bir dilbilimsel miras oluşturmuştur.

İslamiyet öncesi dönemde, Farsça kökenli pek çok sözcük Arapçaya geçmiş ve dilin kelime hazinesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu Farsça

kökenli sözcüklerin bir kısmı, orijinal halleriyle ya da minimal fonetik ve morfolojik değişikliklerle Arapçaya entegre olmuştur. Özellikle Cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde hem göçebe hem de yerleşik toplulukların edebi ürünlerinde bu sözcükler belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Bu dilsel etkileşim, Arapça kelime hazinesinin zenginleşmesine katkı sağlamış, kelimelere yeni anlam katmanları eklemiş ve Arapçanın ifade gücünü artırmıştır.

Tarihsel süreçte, Sâsânî İmparatorluğu'nun çöküşü ve İslam'ın İran coğrafyasında yayılmasıyla birlikte Farsça, Arapça ile yoğun bir temas içine girmiştir. Bu temas, özellikle Abbâsîler döneminde zirveye ulaşmış ve Farsçadan Arapçaya pek çok kelime ve kavram aktarılmıştır. Arapçanın İslam dininin dili olması nedeniyle Farsça üzerinde büyük bir etkisi olmuş, ancak bu etkileşim tek taraflı olmamıştır. Farsça, özellikle idarî, kültürel alanlarda Arapçaya çok sayıda kelime kazandırıp, Arapçayı terminolojik açıdan zenginleştirmiştir.

Arap ve Fars edebiyatları, tarihsel süreç boyunca karşılıklı etkileşim içerisinde olmuş ve bu etkileşim, her iki edebiyatın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Fars edebiyatı, Arap edebiyatına derin anlam katmanları, estetik tasvirler, hikmet dolu ifadeler ve geniş bir düşünce ufku kazandırırken,[1] buna karşılık, Arap edebiyatı da Fars edebiyatına aruz veznini, belagat sanatlarını ve İslam dininin felsefi ve teolojik boyutlarını aktarmıştır. Bu karşılıklı etkileşim, her iki edebiyatın da hem biçimsel hem de içeriksel olarak zenginleşmesine ve derinleşmesine yol açmıştır.

Özellikle Farsçadan Arapçaya yapılan çeviriler, İslam kültür ve medeniyetinin entelektüel birikiminin oluşumunda kritik bir rol oynamıştır. Bu çeviri hareketinin en yoğun olduğu dönem, Abbâsîler dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde, Farsların siyasi nüfuzu ve idari alandaki etkisi, Arap-Fars kültürel etkileşimini daha da derinleştirmiştir. İki millet arasında dil, kültür, sosyal hayat ve hatta etnik karışım gibi alanlarda yoğun bir kaynaşma yaşanmıştır. Bu durum, Arapların diğer milletlerle kurduğu ilişkilerden farklı bir nitelik taşımaktadır.

[1] Dalâl Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", *Pejuhişnâmey-i Tarih-i Teşeyyu* 1/2 (2019), 64.

Abbâsîler dönemindeki çeviri faaliyetleri, yalnızca edebi metinlerle sınırlı kalmamış; bilim, felsefe, siyasetname, tarih ve din gibi alanlarda da önemli bir bilgi birikimin aktarılmasını sağlamıştır. Farsçadan Arapçaya yapılan çeviriler, İslam medeniyetinin entelektüel birikimine önemli katkılarda bulunmuş ve bu süreç, Arap-Fars kültürel sentezinin en önemli örneklerinden birini teşkil etmiştir. Bu etkileşim, günümüzde her iki dilin ve kültürün izlerini taşımaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Arap ve Fars edebiyatları arasındaki bu karşılıklı etkileşim, sadece dilsel ve edebi bir olgu olarak değil, aynı zamanda kültürel ve entelektüel bir miras olarak da değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada, Farsçanın Arapça üzerindeki dilbilimsel etkileri, genel bir çerçevede incelenecek ve bu etkilerin tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamları analiz edilecektir. İki dil arasındaki karşılıklı etkileşim, oldukça derin ve kapsamlı bir konu olmakla birlikte, bu makalede özellikle Farsçanın Arapça üzerindeki etkisine odaklanılacaktır. Bu yaklaşım, Farsça ve Arapça arasındaki dilsel ilişkinin, Orta Doğu'nun kültürel ve entelektüel mirasına nasıl katkıda bulunduğunun daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, bu süreç, Arap dilinin tarihsel gelişiminde Farsçanın oynadığı rolü ortaya koyarak, iki dil arasındaki kültürel ve dilbilimsel bağlantıyı anlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır.

Mevcut literatürdeki bazı çalışmalar, Arapça-Farsça etkileşimini oldukça spesifik alanlarla sınırlı tutarken; bazıları ise bu etkileşimi tarihî bir bağlamdan bağımsız biçimde ele almaktadır. Oysa bu çalışma, derin dilbilimsel tahlillere girmeksizin, tarihî süreci göz önünde bulundurarak Arapça ile Farsça arasındaki etkileşimi genel hatlarıyla ortaya koymakta ve her alandan öne çıkan örneklerle okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle Türk okuyucular, genellikle Arapçanın Farsça ve Türkçeye tesiri üzerine yoğunlaştığından, Farsçanın Arapçaya eski dönemlerden itibaren çeşitli alanlarda ciddi etkilerde bulunduğu gerçeği çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Türk okuyucuya Arap-Fars dil ve kültür etkileşimi konusunda yeni ve dengeli bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

1. İslamiyet'ten önce Arap Fars İlişkisi

1.1. Ahamenişiler Dönemi (MÖ 550-MÖ 330)

Fars diyarıyla Arap ülkeleri arasındaki coğrafi sınır, yaklaşık olarak bin kilometreden fazla bir mesafeye yayılmaktadır. Bu iki halk, binlerce yıldır komşu konumunda olup, tarihsel süreçte birbirleriyle sürekli etkileşim içinde olmuşlardır. İslamiyet'ten önce inşa edilen karşılıklı sevgi, dostluk ve komşuluk ilişkileri İslamiyet'ten önce sonra da devam etmiştir. İki millet arasındaki bu komşuluk ve coğrafi yakınlık nedeniyle, siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler her zaman devam edegelmiştir.

Çeşitli araştırmalarda, Fars dilinin ve kültürünün, Arap diline ve kültürüne kıyasla daha fazla etkilendiği ve bu etkilenmenin özellikle İslam'ın doğuşuyla başladığına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır. Ancak, bu görüş, iki millet arasındaki etkileşimin kökenlerinin İslam öncesi döneme dayandığını göz ardı etmektedir. Gerçekten de bu iki toplum arasındaki ilişkinin izleri, İslam'ın yayılmasından çok öncesine dayanmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim her iki dil ve kültürde derin ve kalıcı iz bırakmış, bu süreçler her iki tarafın dilsel ve kültürel yapılarında köklü değişimlere yol açmıştır. Dolayısıyla, Fars ve Arap kültürlerinin dilini ve edebiyatını inceleyen bir araştırma yaparken, bu tarihsel bağların ve etkileşimlerin boyutlarının dikkate alınması gerekmektedir.[2]

Çok eski dönemlerde, Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmı, Ahameniş ve Sâsânî imparatorluklarının egemenliği altında bulunmaktaydı. Ahameniş Fars imparatorluğu, Horasan'da tam anlamıyla hâkimiyet sağlamıştır.[3] Cahiliye dönemi Arap şiirlerinde ve İslam'ın erken dönem dini metinlerinde görülen Farsça kelimeler, İran ile etkileşimde olan Arap Yarımadası'nın bazı bölgelerinin sosyal yapısının, İran medeniyetinden aldığı etkilerin bir göstergesidir. Özellikle Muallakat şairleri başta olmak üzere, Cahiliye dönemi şairlerinin büyük bir kısmı, doğrudan veya dolaylı yollarla, İran'ın merkezî hükümetine bağlı olan Hîre

[2] Abdurrehîm Hakdâdî, "Cestari der Barey-i Bedih bestân Berhi vajehâ der Zeban-e Farsî va Arabî", *Mecelle-yi Zebān va Edebiyyāt-e Arabî* 2/19 (1397), 146.

[3] Yunus Arifoğlu, "Selçuklu Öncesinde: İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/2 (2019), 481.

yönetimi ve bu yönetimin siyasi ve sosyal yapısı ile bir biçimde ilişkilidir. [4]Ahamenişler dönemi sırasında Arap Yarımadası'nın geniş bir kısmı, İran İmparatorluğu'na bağlı eyaletlerden biri olarak kabul edilmekteydi. Darius'un yazıtlarında, İran'a bağlı olan bu topraklar ve bölgeler açık bir şekilde belirtilmektedir. Darius'un yazıtlarından birinde bu konu şu şekilde dile getirilmektedir: "Ahura Mazda'nın lütfuyla, bunlar benim Fars dışında ele geçirdiğim ve üzerinde hâkimiyet kurduğum ülkelerdir. Onların vergileri bana gelir: Mâd, Elâm, Part, Herat, Bâbil, Asûr, Arabaya (Arabistan) ve Yemen, Lubya (Libya), Habeş halkı ve Mekke halkı."[5]

Bu ilişki, Habeşlilerin Arap Yarımadası'nın güneyine saldırmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde, Farsların, Himyer kabilesiyle güçlü dostluk bağları olduğundan Arapları Habeşilere karşı savunmuşlardır.[6] Bu konu, bazı şairlerin şiirlerinde de kendini göstermektedir. Özellikle, şiirlerini Arapça yazan bir Fars şairi, Farsların Himyar'ı Sudan belasından kurtarmalarıyla övündüklerini dile getirmektedir.[7] Bu bağlamda Mes'ûdî (öl. 345/956), eserinde, Farsların Arapları himaye etmeleri ve savunmaları nedeniyle Farsları öven bir kasideye atıfta bulunmaktadır. Bu kaside, Buhturî (öl. 284/897) tarafından kaleme alınmış olup, Farsların bölgedeki siyasî ve askerî etkinliğine vurgu yapmakta ve onların Arapları Habeşîlere karşı koruma ve destekleme rollerini ön plana çıkarmaktadır.[8] Yunan tarihçisi Herodot'a (MÖ 484-425) göre, Araplar, Fars ordusunun Arap Yarımadası'ndan Mısır'a geçişi sırasında onlara su temininde yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Herodot, bu yardımların yanı sıra, Araplar ile Farslar arasında bir anlaşmanın da yapıldığını belirtmektedir.[9] Bazı araştırmacılar, Arap-Pers ilişkilerinin MÖ 6. yüzyıla kadar uzandığını öne sürmektedir.[10] Bu bağlamda, I. Darius'un Arap Yarımadası'nı fethettiği ve Yunan

[4] Seyid İsmaîl Ecdâd Niyâkî, "Te'sîr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī", *Mecelle-yi Zebān va Edebiyyāt-e Arabî* 2/3 (1389), 24.

[5] Hüseyin Ali Mumtehen, *Naḥdet-i Şuʿūbiyye (Cunbeş-i Milli-ye Irâniyan der Barâber-i Hilâfet-e Emevî ve Abbâsî)* (Tahran: İntişârat-i Emir Kebîr, 1370), 45.

[6] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 65.

[7] Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb ve meʿâdinü'l-cevher* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005), 110.

[8] Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb ve meʿâdinü'l-cevher*, 206.

[9] Herodot, *Tarih-i Herodot* (Tahran: İntişârat-i Danişgâh-i Tahran, 1339), 3/114.

[10] Selâhuddin Müneccid, *el-Mufassal fi'l-elfâz el-Fârisiyye el-muarrebe* (Tahran: İntişârat-i

kaynaklarında, I. Kiros ile II. Kiros'un ordularında Arap askerlerinin yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır.[11]

Fars ve Araplar arasındaki siyasi ve kültürel ilişki, Mes'ûdî'nin (öl. 345/956) eserlerinde, İslamiyet'ten önceki döneme kadar izlenebilir. Mes'ûdî, bu ilişkinin tarihsel köklerine değinirken, Habeşlilerin Arap Yarımadası'nın güneyine saldırdığı dönemde Farsların Arapları savunduğunu belirtmektedir. Farslar, Himyer kabilesi ile olan yakın dostlukları nedeniyle Arapları bu tehditten koruma sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Bu tarihsel olay, Fars kökenli bir şair tarafından da dile getirilmiş ve övülmüştür. Özellikle Buhturî'nin kasidesi, Farsların Arapları savunmalarını ve Habeşlileri geri püskürtmelerini yücelten bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.[12]

والمنايا مواثلٌ وأنوشر وان يزجي الصّفوف تحت الدّرفس

"Ve ölüm oradadır; Kisrâ Enûşirvân, askerlerini sancağın altında saf saf sevk etmektedir."

في اخضرارٍ من اللّباس على اصفر يختال في صبيغة ورس

"Askerler yeşil ve sarı elbiseler giymektedir; Enûşirvân bu kıyafetlerle övünmektedir. Bu elbiseler "vers" (bir tür boya bitkisi) ile boyanmıştır."

وعراك الرّجال بين يديه في خفوتٍ منهم وإغماض جرس

"Adamların onun önünde çarpışması sessizlik içinde gerçekleşiyor; sanki hiçbir ses duymuyorsun, sanki çanlar kısılmış ya da kapatılmış (olayın şiddetine rağmen sessizlik kinayesi)."[13]

Bu veriler, her iki bölge arasında erken dönemdeki askerî ve siyasî etkileşimlerin varlığını ortaya koymaktadır.

1.2. Sâsânî Dönemi (MÖ 226–MÖ 651)

Adını asıl kurucusu sayılan destan kahramanı, Hükümdar Erdeşlr-i Babekan ın dedesi, İstahr'daki Anahita ateşkedesinin muhafızı Sasân'dan

Bunyâd-i Ferheng-i İran, 1978), 14-15.

[11] Muhammedî Melâyrî Muhammed, *Tarih ve Ferheng-i İran der Devrân-i İntikâl ez Asr-i Sâsânî be Asr-i İslâmî* (Tahran: Tûs, 1375), 1/154.

[12] Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb ve meʿâdinü'l-cevher*, 2/205-206.

[13] Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed Kazvînî, *Âs̱ârü'l-bilâd ve aḫbârü'l-ʿibâd* (Beyrut: Dâr-ı Sâdır, ts.), 454.

alır.[14] Sâsânî dönemiyle birlikte Arap Yarımadası, İran İmparatorluğu'nun dikkatini daha fazla çekmeye başlamıştır. Bu bölge, İran'ın Roma İmparatorluğu ile ekonomik ve siyasî rekabetinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. İran, burada yalnızca güvenlik ve ticaret stratejilerini izlemekle kalmamış, aynı zamanda Roma ve Habeşistan'ın bölgedeki müdahalelerine karşı bu toprakların halklarıyla ittifak kurma ve onların Farslara karşı potansiyel tehditlerine karşı koyma zorunluluğu duymuştur. Bu durum, bölgedeki siyasi dinamiklerin İran'ın dış politikasındaki önemini ve stratejik yaklaşımını derinleştirmiştir.[15]

Hîre, Sâsânî hükümdarlarının İran'ın merkezi ve yöneticilerinin ikametgâhı olarak belirlediği, Suristan bölgesinde bulunan eski bir İran şehriydi. Suristân, İslam dönemi sonrasında "Suvâdü'l-Irak" olarak adlandırılmış ve zamanla bu bölgenin ismi Irak olarak yaygınlık kazanmıştır. O dönemde Hîre, Fars diyarının refah düzeyi yüksek ve verimli bölgelerinden biri olarak tanımlanıyordu. Bu emirlik, Erdeşir-i Babekân döneminden itibaren Nasr bin Rabi ailesine verilmişti. Bu aile, tarihsel kaynaklarda bazen Benî Lahm olarak anılmış, bazen de birkaçının isminin Münzir olması hasebiyle Münzir veya Menâzire olarak adlandırmışlardır.[16]

İbn Hişâm (öl. 218/833) ve diğer birçok tarihçinin naklettiklerine göre Hîre ve çevresinde hüküm süren Lahmîler'in son hükümdarı Nu'mân b. Münzir, Kisrâ'nın valisiydi.[17] Hîre emirleri, Sâsânî kültürünü benimseyerek, edebiyat ve bilim alanlarında Kisrâ'nın izinden gitmiş ve Arap şairleri için önemli bir toplanma yeri olmuştur. Hîre valisi Nu'man'ın cömertliği, Arap şairlerinin onun için mersiye yazmasına yol açmış ve bu durum, Hîre hükümetinin Arap edebiyatı üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. "Nu'mân b. Münzir'in Cahiliye dönemi şiirine olan ilgisi o kadar büyüktü ki, kendisine gelen şairlerin şiirlerini yazıp köşkünün bir köşesinde sakladığına dair rivayetler bulunmaktadır."[18] Hatta

[14] Esko Naskali, "Sâsânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/36/174.

[15] Niyâkî, "Te'sîr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī", 26.

[16] Muhammed, *Tarih ve Ferheng-i İran der Devrân-i İntikâl ez Asr-i Sâsânî be Asr-i İslâmî*, 2/186.

[17] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *Es-Sîretü'n-nebeviyye* (Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1955), 1/63.

[18] Nasiruddin el-Esed, *Mesâdıru'ş-şiiri'l-Cahilî* (Kahire: Daru'l-Maârif, 1988), 161; Şevkî Dayf,

onun büyük bir divanda, Arap şairlerinin en meşhur olanlarının şiirlerini topladığına dair rivayetler de bulunmaktadır.[19] Bu durum, onun edebiyatı ve özellikle Arap şiirine verdiği önemi ve katkıyı göstermektedir. Ayrıca, Adiy bin Zeyd'in Kisrâ'nın divanında Arapça yazı işleriyle ilgilenmesi, Araplarla Sâsânî yönetimi arasındaki güçlü ilişkiyi göstermektedir. Bu etkileşim, Arap şiirinin gelişimine katkıda bulunmuş ve kültürel alışverişi artırmıştır.[20] Arap şiirinin, erken dönemlerde gösterdiği gelişim ve zenginleşme, sonraki dönemlerde Fars edebiyatını derinlemesine etkilemiş ve Fars edebiyatının en büyük şairleri, bu zengin şiirsel mirası maksimum düzeyde değerlendirmişlerdir.[21] Farsça şiir kaleme alan şairlerin büyük bir kısmı, Arapçadan hem sanatsal hem de üslup açısından önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Nitekim Sâdî, Bağdat hakkında yazdığı mersiyede defalarca Kur'ân ve hadis kaynaklarına başvurarak bu etkileşimi açıkça ortaya koymuştur.[22] Sâdî, Arapçayı kendi zihnî dünyasında yoğurarak hem Arapça hem de Farsça şiirlerine bu birikim ve etkileşimi yansıtmıştır.[23]

حَبَسْتُ بِجَفني المِدامِعَ لا تَجْرِيْ فلمّا طَغى الماءُ استطالَ على السَّكرِ

"Gözyaşlarımı akmasın diye kirpiklerimle hapsetmeye çalıştım, fakat su taşınca seddi aştı (kirpiklerim bunu önleyemedi ve gözyaşlarım döküldü."[24]

أيا أحمدَ المَعْصُومِ لَستَ بِخاسرٍ ورُوحُكَ والفردوس عُسرٌ مع اليُسرِ

"Ey masum Ahmet (Müsta'sım-Billâh)! Zararda olan sen değilsin; çünkü senin ruhun, zorluğun ve sıkıntının arkasından gelen kolaylık ve ferahlığın neticesi olan Firdevs'tedir."[25]

وجناتُ عدنٍ حُففتْ بمكارِهٍ فلا بدَّ من شوكٍ على فنن البُسرِ

Tarihü'l-edebi'l-Arabî (el-Asrü'l-Câhilî) (Kahire: Darü'l-Maârif, 1995), 1/141.

[19] Fuad Sezgin, *Tarihu't-turâs el-Arabî* (Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1991), 1/37.

[20] Niyâkî, "Te'sîr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī", 28.

[21] Nasseruddin Mazhari, *Sa'dî Şirâzî'nin Arapça Şiirleri (Metin, Tercüme ve Belağı Değerlendirme)* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2025), 27.

[22] Nasseruddīn Mazhari, "Saʿdî Şîrâzî'nin Bağdat Mersiyesi'nde Kur'ân ve Hadisten Yapılan İktibasların Edebî Açıdan Değerlendirilmesi", *AKADEMİK-US Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Haziran 2022), 29-30.

[23] Mazhari, *Sa'dî Şirâzî'nin Arapça Şiirleri (Metin, Tercüme ve Belağı Değerlendirme)*, 44.

[24] Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî* (Tahran: Kuknus, 1382), 789.

[25] Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 790.

"Adn cenneti, hoşa gitmeyen engellerle (nefsin istek ve arzular ve yasaklarla) çepeçevre sarılıdır; elbette olgunlaşmamış hurmanın dallarında diken de vardır."[26]

بنی آدم اعضایِ یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

"Bütün insanlar, bir bedenin organları gibidir. Çünkü yaradılışları aynı kaynaktan türemiştir."

چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار

"Günün birinde vücuttaki bir organ ağrırsa, diğer organlar da bundan rahatsız olur."

تو کز محنتِ دیگران بی‌غمی نشاید که نامت نهند آدمی

"Eğer sen, diğer insanların dertleri ve acılarıyla ilgilenmiyorsan, o zaman insan adını almaya layık değilsin."[27]

Yukarıda örnek olarak zikredilen Arapça mısralarda geçen "**طغى الماء**" "**جناب عدن**" ve "**عسر مع اليسر**" gibi ifadeler, doğrudan Kur'ân'dan yapılmış iktibaslardır. Şairin Farsça şiiri ise bize şu hadisi hatırlatmaktadır:

(تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وتَوَادِهِمْ وتَعَاطُفِهِمْ كَمِثْلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضواً تَداعى لَهُ سائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى)

"Müminler, birbirlerine karşı muhabbet ve merhamette bir vücut gibidir. Vücudun bir organı rahatsız olunca, tüm vücut, rahatsızlık nedeniyle uykusuz kalır ve tedaviyle meşgul olur; aynı şekilde, Müslümanlar da birbirlerine yardıma koşmalıdır!"[28]

Yemen, coğrafi konumu gereği verimli topraklara ve yeşil bir doğaya sahip olmasının yanı sıra, Çin ve Hindistan'dan başlayarak Filistin, Şam ve Roma'ya uzanan önemli ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması nedeniyle hem İran hem de Roma İmparatorluğu'nun ilgisini çekmiştir. Bu stratejik konum, bu iki büyük gücün, bölgedeki egemenliklerini güçlendirmek amacıyla Yemen üzerinde kontrol sağlama çabalarını artırmalarına yol açmıştır. Sâsânî İmparatorluğu'nun önemli hükümdarlarından I. Hüsrev Enûşirvân (öl. 578) döneminde Yemen'in

[26] Sa'dî, *Kasâid-i Sa'dî*, 790.
[27] Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn Sa'dî, *Gülistân-ı Sa'dî* (Tahran, 1382), 30.
[28] Buhârî Muhammed b. İsmâil, *Sahihu'l-Buhârî* (Beyrut: Daru Tukünnecat, 1422), "Edeb"27.

fethi, bu stratejik hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.[29] Bu konu meşhur Arap şairi Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın (öl. 08/630) divanında şöyle geçmektedir:

مِن مِثلَ كِسرى شَهنشاهِ المُلوكِ لَهُ أَو مِثلَ وَهرَزَ يومَ الجَيشِ إِذ صالا
لِلَّهِ دَرُّهُمُ مِن عُصبَةٍ خَرَجوا ما أَن تَرى لَهُمُ في الناسِ أَمثالا
أَرْسَلْتَ أَسْدًا عَلَى سُودِ الكِلَابِ فقدْ أَضحَى شَرِيدُهم فِي الأَرضِ فَلالا

"Kimdir o Kisrâ misâlî, şahların şahı Veyahut Vahrez gibi, O gün ki akın etti onların ordusu

Allah onlara bol hayırlar nasip eylesin! Savaşa çıkmışlardı yiğitlikle İnsanlar arasında bir eşi daha yoktur onların

Ey Enûşirvân! Aslanları saldın siyah köpeklere Firarileri darmadağın, her yana sergerdân oldular."[30]

Sâsânî dönemine ait Fars ve Araplar arasındaki ilişkiler hakkında derinlemesine ve ayrıntılı bilgiler mevcut olmasına rağmen, bu makalenin sınırlarını aşacağından, konuyu daha fazla genişletmeden, Cahiliye dönemiyle ilgili analizlere geçmek daha yerinde olacaktır.

1.3. Câhiliye Kültürü ve Şiirinde Bazı Farsça Unsurların Yansımaları

Yukarıda belirtildiği üzere, Sâsânî dönemi ve önceki evre, Araplar ile Farslar arasındaki kültürel, sosyal ve ticari etkileşimlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu süreç, yalnızca iki toplum arasındaki karşılıklı etkileşimleri değil, aynı zamanda Arap Cahiliye dönemi şairlerinin, Fars egemenliğindeki Hîre şehrine gelerek burada önemli edebi ve kültürel bağlar kurmalarına yardımcı olmuştur. Hîre, Arap Cahiliye şiirinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamış ve bu dönemde Arap şairlerinin edebi üretimlerinin şekillenmesinde Fars kültürel etkilerinin izleri belirginleşmiştir.

[29] Niyâkî, "Te'sîr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī", 27.

[30] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîḫu'l-ümem ve'l-mülûk* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1967), 2/147; Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beyrut: Dâru's-Sakî, 2001), 18/335; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1358), 2/179.

Cahiliye dönemiyle ilgili bilgi aktaran tarihi kaynaklar, Farsların Mekke'ye gelerek Zemzem suyundan içtiklerini ve burada dua ettiklerini belgelemektedir. Bu kaynaklarda, özellikle Sâsânî hükümdarlarının Hac ziyaretinde bulundukları ve Zemzem suyundan içerken duaları "zemzeme" [31](mırıldanma) ettikleri rivayet edilmektedir.[32] Ayrıca, Zemzem suyunun isminin kökenine dair yapılan analizlerde, Farsların suyun başında gerçekleştirdikleri ayinler ve ettikleri dualar neticesinde Zemzem isminin ortaya çıktığı ve zamanla bu isimle anılmaya başlandığı yönünde çeşitli rivayetler de bulunmaktadır.[33] Hatta bu konu ile alakalı Arap şairlerin birinden şöyle bir şiir nakledilmektedir:

زمزمت الفرس على زمزم وذاك في سالفها الأقدم

"Zemzem suyunun kenarında Farslar mırıldandı dualarını
Bunlar (bu olaylar) çok eski zamanlardan gelir."[34]

Mekke ve Medine, tarih boyunca çeşitli kültürlerin buluştuğu bir merkez olmuştur. Nevruz gibi Fars kökenli millî bayramların Medine'de kutlanması,[35] "Mihrigân" ve "Nevruz" (النَّيْرُوز، الْمَهْرَجَانِ) şeklinde Farsça isimleriyle anılması,[36] şehrin kültürel çeşitliliğini yansıtmaktadır. Hadis kaynakları, bu tür bayramların Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de varlığını sürdürdüğünü ve doğrudan yasaklanmadığını belirtmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu geleneksel kutlamaların yerine İslam'ın iki büyük bayramını (Ramazan ve Kurban) ikame ederek kültürel bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Hz. Ali'ye Nevruz gününde hediye takdim edildiği[37] ve kendisine Fars kültürüne özgü bir tatlı olan "Faluzec"in

[31] Farsça sözlüklerde "zemzeme" kelimesi, hafif bir ses tonuyla nağmeli ve mırıldanarak okumayı ifade etmektedir. Nitekim eski Zerdüşt geleneğinde duaların bu şekilde mırıldanarak okunması da aynı terimle karşılanmıştır. Kavramın etimolojik boyutlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî* (Tahran: İntişârât-i Adnâ, 1381), 1/787.

[32] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân* (Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1995), 3/148.

[33] Ebû Ubeyd Abdullāh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Endelüsî el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru'l-Magrib el-İslâmî, 1992), 1/281.

[34] Cevâd Alî, *el-Mufaṣṣal fî târîḫi'l-ʿArab ḳable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sakî, 2001), 2/148.

[35] el-Husyin b. Mahmud Muzhirî, *el-Mefâtih fi şerhi'l-mesâbih* (Kuveyt: Darû'n-Nevâdir, 2012), 2/342.

[36] Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl* (Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.), 57.

[37] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 9/393.

(فالوذج)[38] ikram edildiği rivayetler arasında yer almaktadır.[39] "Fâluzec", bal ve yağdan oluşan malzemelerle hazırlanan geleneksel bir Fars tatlısıdır.[40] Böylece bu ikram, İslam'ın erken döneminde Fars kültürel unsurlarının İslam toplumu içindeki varlığını gösteren önemli bir örnek sayılmaktadır.

Seâlibî (ö. 429/1038), Fars kültürü ve medeniyetinin çok erken dönemlerde Arapçaya etkisiyle ilgili olarak, birçok Farsça kelimenin Arapçaya aktarılmasını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu kelimeleri kategorize ederek, her birini ayrı başlıklar altında sunmaktadır. Örneğin, elbiselerle ilgili olarak "السَّمُّور" (bir kürk türü) ve "السِّنْجَاب" (sincap) gibi kelimeleri, tabak ve çanaktan bahsederken "الكُوز" (testi) ve "الإبريق" (ibrik) gibi sözcükleri sıralamaktadır. Ayrıca mücevherler ile ilgili olarak "الياقوت" (yakut), "الفيروزج" (firûze) ve "البلور" (cam) gibi kelimelere de yer vermektedir. Güzel kokular için ise "المسك" (mis), "العنبر" (amber), "الكافور" (kafur), "الصندل" (sandal), "القرنفل" (karanfil) gibi sözcükler örnek olarak sunulmaktadır. Seâlibî'ye göre, bu tür kelimelerin büyük bir kısmı, Araplar tarafından ya küçük bir değişiklikle Arapçaya adapte edilerek kullanılmış ya da aynen orijinal halleriyle dilde yer bulmaya devam etmiştir.[41] Ayrıca, medeniyet göstergesi olarak kabul edilen bazı gemi adları, askerî ve siyasî makam adları, çeşitli ilaç isimleri, mücevherat terimleri, ağaç türleri ve gıda maddeleri gibi pek çok kelimenin Arapçaya geçtiği görülmektedir. Seâlibî tarafından aktarılan Farsça kökenli kelimelere bakıldığında, neredeyse tamamının medeniyetle ilişkili terimler olduğu dikkat çekmektedir.[42] Örneğin "استبرق" (ipek) "سندس" (ince ipek) "فردوس" (cennet bahçesi) "ابريسم" (ipek) "ابليس" (iblis, şeytan) "استاذ" (üstat, hoca) "باقة" (demet, buket) "قسورة" (aslan) "سِجِّيل" (pişmiş kil taşı) gibi çoğu medeniyet, refah, ihtişam veya güç çağrışımı yapan kelimelerin tamamının taʿrîb yoluyla Arapçaya geçtiğini görmekteyiz.[43]

[38] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *Nevadirü'l-usul fi mârifeti ehâdisir-Resul* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 1/165.

[39] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 345.

[40] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'r-Risale el-Âlemiyye, 2009), "Et'ime" 47.

[41] Ebû Mansûr Abdülmelik b Muhammed b İsmâʿîl es-Saʿâlibî, *Fıkhu'l-luġa ve sırrü'l-ʿArabiyye*, ed. Abdü'r-Rezzâk el-Mehdî (Beyrut: İḥyâʾü't-Türâsi'l-ʿArabî, 2002), 278.

[42] Müneccid, *el-Mufassal fi'l-elfâz el-Fârisiyye el-muarrebe*, 18.

[43] Sabur Şahin, *el-Arabiyetu lugatu'l-ulûm-i ve't-takniye* (Kahire: Dâru'l-İtisâm, ts.), 311.

Câhiz (öl. 255/869) Farsların Medine'ye gelerek Arapçaya yeni sözcükler kazandırdıklarından bahsetmektedir. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade eder: "İran halkının bir kısmı, Arap Yarımadası'na geldiklerinde beraberlerinde bazı yeni sözcükler getirmişlerdir. Örneğin, onlar "بطيخ" (karpuz) yerine "الخربز" ve "السميط" yerine "الرزدق" gibi kelimeler kullanmışlardır. Ayrıca "الشطرنج" (satranç) kelimesini "الأشترنج" olarak adlandırmışlardır. Bu ve benzeri birçok Farsça kökenli sözcük, zamanla Kûfe ve Basra halkı arasında da yaygınlık kazanmıştır." [44] Nitekim, daha sonra Câhiz'in görüşlerini destekleyen ifadeler ve cümleler hadis kitaplarında da karşımıza çıkmaktadır.[45] Örneğin "زنديق"[46] "جوز" "صابون" "خندق" gibi sözcüklerin Farsçadan Arapçaya geçtiği bilinmektedir.[47] Kur'ân ve hadislerde Farsça kökenli sözcüklerin varlığını inceleyen birçok araştırma ve makalenin bulunduğu bilinmektedir. Hadislerde, Farsça kökenli bazı kelimelerin kullanıldığı ve bu dilsel etkilerin Arap toplumunda belirgin bir şekilde iz bırakmaya başladığı gözlemlenmektedir. [48]Hatta bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in zaman zaman Farsça bazı ifadeler kullandığı da aktarılmaktadır. Örneğin, Ebu Hureyre'ye "اشكم درد؟" (Karnın mı ağrıyor?) şeklinde hitap ettiği rivayet edilmiştir.[49]

Meşhur dilci Ezherî (öl. 370/980) "وَمن كَلَامِ الفُرسِ ما لا يُحصى ممّا قد أَعْرَبَتْهُ العَرَبُ" (Farsların sözlerinden Arapçalaştırılmış olanlar sayılamayacak kadar çoktur) diyerek, Kur'ân'da geçen birçok sözcükle birlikte "جاموس" "ديباج" "سجيل" gibi sözcüklerin Farsçadan Arapçaya geçtiğini kaydetmektedir.[50] Farsçadan Arapçaya geçmiş hem günlük dilde hem de klasik metinlerde

[44] Ebu Osman Amr b. Bahr Câhız, *el-Beyân ve't-tebyin* (Beyrut: Mektetü'l-Hilâl, 1423), 1/20.

[45] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 5/112.

[46] Osman Aktaş, *Kelime ve cümle yapıları bakımından Arapça ve Farsçanın karşılaştırılması* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 32.

[47] Hasan Akreş, "Kur'ân-ı Kerîm ve Fasih Arapça'daki Farsça Kelimeler", *İran Çalışmaları Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2024), 123-124.

[48] Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd Begavî, *Şerḥu's-sünne* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1983), 8/98; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî* (Kahire: el-Mektebetu's-Selefiye, 1380), 9/574.

[49] İbn Mâce, *es-Sünen*, "Tıb"3458.

[50] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehẕîbü'l-luġa* (Kahire: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2001), 10/309.

sıkça kullanılan "الأنجر" "çapa (gemi demiri)[51] "صولجان" (çevgen, değnek) "تنّور" (tandır) gibi kelimelerin aslında Farsça kökenli olduğu ve daha sonra taʿrîb yoluyla Arapçaya geçtiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[52] Orduya ve maaş verilen kimselere ait isimlerin yazıldığı defter olan[53] "ديوان" sözcüğü de Farsçadan Arapçaya geçmiştir. Ayrıca "كاغذ" (kâğıt), "كافور" (kâfur), "كوز" (küçük testi), "شاهشناه" (şahlar şahı), "لجام" (gem, dizgin) gibi sözcüklerin de Farsçadan Arapçaya geçtiği nakledilmektedir.[54]

Fars medeniyetine ait köşkler, binalar, kaleler ve dini semboller gibi askeri, kültürel ve dini unsurların isimleri, İslam öncesi Arap şiirinde sıklıkla karşılaşılan temalar arasında yer almaktadır. Bu dönemde Farsçadan Arapçaya geçen sözcükler, Arap şiirinde hem dilsel hem de kültürel bir zenginlik olarak kendini göstermiştir. Bu konuya ilişkin olarak, aşağıda Cahiliye dönemi şiirlerinde geçen bazı kelimeler ve kültürel izler ele alınacaktır.

Ünlü Cahiliye dönemi şairi İmruülkays b. Hucr (ö. 540), Hicaz bölgesinde eski zamanlarda Farsların inşa ettiği[55] söylenen el-Muşakkar[56] isimli kalesini tasvir ederken şöyle demektedir:

أوِ المكْرَعاتِ من نَخيلِ ابنِ يامِنٍ دُوَينَ الصَّفَا اللائي يَلينَ المشقَّرَا

"İbn Yamin'in hurma ağaçlarının halkalarında
Safâ'nın etrafında olanlar, Muşakkar'a yakın."[57]

Yine aynı şairin şiirinde, Farsların tapınaklarındaki ateşiyle ilgili ifadesi şöyledir:

أحَارِ ترَى بُرَيْقاً هَبّ وَهْناً كَنَارِ مَجُوسَ تَسْتَعِرُ اسْتِعَارَا

"Görüyor musun, bir parıltı hafifçe titreyerek yanıyor
Mecusilerin ateşi gibi şiddetle alevleniyor."[58]

[51] Abdullah Battal, *İbni-Mühennâ lügati* (Ankara: Türk Dil Kurumu., 1997), 29.
[52] Savaş Karagözlü, "İbni Mühennâ Lugati'nde Arapça ve Farsça Alıntı Sözcükler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 71 (02 Haziran 2021), 114-115.
[53] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut, ts.), "dvn"13/166.
[54] Adday Şiir, *Kitâbu el-Elfâz el-Fârisiyye el-Muarrebe* (Kahire: Dâru'l-Arab, 1908), 136-141.
[55] Abdulaziz b. Abdullah Salim, "el-Muşekker fi'ş-şiir el-Câhilî", *Deriyye* 6/7 (Ağostos 1999), 6.
[56] Hamd Câsir, *el-Mu'cem el-coğrafi li'l-bilad el-Arabiyye es-Suudiyye* (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1979), 1831.
[57] İmrüulkays, *Divânu İmrüulkays* (Beyrut: Darü'l-Marife, 2004), 93.
[58] İmrüulkays, *Divânu İmrüulkays*, 104.

Cahiliye Dönemi diğer meşhur şairlerinden A'şâ, Fars medeniyeti ve Fars dilinden yoğun şekilde etkilenmiş ve bu kültürel unsurları şiirlerinde başarıyla işlemiştir. Divanında, Fars medeniyetine ait semboller, müzik aletlerinin isimleri, doğa betimlemeleri ve pek çok Farsça kökenli sözcük dikkat çekmektedir. Şair, bu unsurları şiirlerinde ustalıkla kullanarak, Arap şiirinde Fars kültürünün izlerini en belirgin şekilde yansıtan isimlerden biri olmuştur. Bu durum, Arap-Fars kültürel etkileşiminin erken dönem edebî metinlerdeki yansımalarını göstermesi açısından önemlidir. Örneğin, şair bir eğlenceyi tasvir ederken, müzik aletleri ve çiçeklerin isimlerini Farsçadan alarak şöyle dile getirmektedir:

لَنا جُلَّسانٌ عِندَها وَبَنَفسَجٌ وَسيسِنبرٌ وَالمرزَجوشُ مُنَمنَما
وَآسٌ وَخيرِيٌّ وَمَروٌ وَسوسَنٌ إذا كانَ هِنزَمنٌ وَرُحتُ مُخَشَّما
وَشاهَسفَرِم وَالياسَمينُ وَنَرجِسٌ يُصَبِّحُنا في كُلِّ دَجنٍ تغَيَّما
وَمُستُقُ سينينٍ وَوَنٌّ وَبَربَطٌ يُجاوِبُهُ صَنجٌ إذا ما ترَنَّما

"Bizim yanımızda gül bahçeleri ve menekşeler var
Fesleğen, mercanköşk ve ince işlenmiş mersin ağacı
Mersin, fesleğen, mürver ve zambak
Hüzün çöktüğünde ve ben kederle dolduğumda
Şahsefaram ve yasemin ile nergis
Her kapalı ve bulutlu sabah bize eşlik eder
Müstak, sinin, sandal ağacı ve barbut
Çınladığında ona zil sesleri eşlik eder."[59]

Bu şiirlerde geçen müzikal enstrümanlar ve şarap meclisi tasvirleri, Fars kültürünün etkilerini açıkça yansıtmaktadır. Özellikle A'şâ'nın vasıf ettiği bu dönem, İranlılar tarafından düzenlenen, bolluk ve eğlenceyle dolu şarap meclislerinin izlerini yansıtmaktadır. Zira şiirlerde bahsi geçen "مرزجوش" "سيسنبر" "بنفسج" "جلسان" "بربط" gibi çiçeklerin ve müzikal enstrümanların Farsça isimlerle anılması, bu unsurların o dönemde Arap toplumu için yaygın veya bilindik olmadığını göstermektedir.[60] Erken dönemde yaşayan Araplar, coğrafyalarında bulamadıkları süs eşyaları, çiçekler, elbiseler ve müzik aletleri gibi malzemeleri elde ettiklerinde, bu nesnelerin isimle-

[59] Meymun b. Kays A'şâ, *Şerhu Divâni'l-A'şâ el-Kebîr* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1950), 293.
[60] Mustafa Sadeddin, "el-Elfâzu'l-Fârisiye fi'ş-şiiri'l-Câhilî, el-A'şâ unmuzecen", *Mecelle el-luğa el-Arabiyye* 82/3 (2007), 580.

rini genellikle o dönemde egemen olan Fars veya Yunan kültürlerinden aldıkları bilinmektedir.[61]

A'şâ'nın şiirindeki bu örnek, sadece temsili bir nitelik taşımaktadır; ancak şairin divanı bu çerçevede daha kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, Farsça kökenli pek çok başka sözcüğe de rastlanacağı açıktır.[62] A'şâ, şiirlerinde Farsça kökenli sözcükleri geniş bir yelpazede kullanmaktadır. Bu sözcükler, müzik enstrümanları, şarap isimleri ve içki kadehleri, çiçek türleri, giyim kuşam ve kral isimleri gibi hayatın farklı boyutlarını kapsayan unsurları içermektedir.[63] A'şâ'nın şiirlerinde Farsça kökenli muarreb[64] (Arapçaya başka dillerden giren kelimeler) sözcüklerin yoğun bir şekilde kullanılması, onun divanının kültürel ve dilsel açıdan önemli bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen iki ünlü şair dışında, Fars medeniyetinin izleri, diğer Cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde de gözlemlenmektedir. Örneğin, Esved b. Yafer en-Nehşî (öl. 600), uzun bir kasidesinde Fars kültürüne ait izlere şöyle yer vermektedir.

ومن الحوادث لا أبا لك أنّنى ضربت عليّ الأرض بالأسداد
لا أهتدى فيها لمدفع تلعة بين العذيب وبين أرض مراد
ماذا أؤمّل بعد آل محرّق تركوا منازلهم، وبعد إياد
أهل الخورنق والسّدير وبارق والقصر ذى الشّرفات من سنداد

"Eyvah! Olaylar…önümdeki yollar kapatmıştır
Hatta istediğim diyara gitmek için bir tepeyi bile geçemiyorum
Ne umabilirim, sonra Al-Muharrik'in ailesi, Evlerini terk ettiler ve İyad'ın ardından
Ey Havarnek, Sedir, Sedîr, Bârık ve yüksek teraslı köşkler sakinleri!"[65]

Yukarıdaki beyitlerde geçen "سدير" kelimesinin aslında Farsçada "سه دله" (iç içe üç kubbeli yapı anlamında) olduğu, zamanla t'arîb edilerek "سدير"

[61] Abdülkādir b. Mustafâ el-Mağribî, *el-İştiḳāḳ ve't-taʿrîb* (Kahire: Matbatü'l-Hilâl, 1908), 51-52.
[62] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 65.
[63] Sadeddin, "el-Elfâzu'l-Fârisiye fi'ş-şiiri'l-Câhilî, el-A'şâ unmuzecen", 580-590.
[64] Mevhûb b. Ahmed Cevâlîkî, *el-Muʿarreb mine'l-kelâmi'l-aʿcemî ʿalâ ḥurûfi'l-muʿcem* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiye, 2002), 79. Bu eser muarreb edilmiş Farsça sözcükleri anlamak için en iyi kaynaklarından sayılmaktadır.
[65] Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynuri, *eş-Şi'ru ve'ş-şuara* (Kahire: Darül-hadis, 1423), 1/248.

şekline dönüştüğü rivayet edilmektedir.[66] Ayrıca "الخورنق" kelimesinin de aslında Farsçada "خورنگاه" (yeme ve içme yeri) anlamına geldiği, daha sonra t'arîb edilerek "الخورنق" şekline dönüştüğü bilinmektedir.[67]

Yukarıda belirtilen şiirler, yalnızca bu konuda verilen örneklerden birkaçı olup, Cahiliye dönemi şairlerinin eserlerinde Fars kültürü ve medeniyetine ait pek çok terim ve kelimeye rastlamak mümkündür. Bu bağlamda, dönemin şairleri tarafından kullanılan Farsça kökenli sözcüklerin sayısı, daha kapsamlı bir inceleme ile daha net bir şekilde ortaya konulabilir.

2. İslamiyet Dönemi

Kadisiye Savaşı'ndan sonra, çeşitli sebeplerle Fars toplumunun büyük bir kısmı İslam'ı kabul etti ve Arapçayı, Kuran'ı okumak ve namaz kılmak için öğrendiler. Aynı zamanda, birçok Arap kabilesi Fars topraklarına göç ederek Fars diyarına yerleşti ve pek çok Müslüman ya da gayri Müslim Fars da İslam dünyasının büyük şehirlerine göç ettiler. Böylece Fars bölgesi, Arapça konuşan ve İslam devlet sistemini uygulayan bir eyalet haline geldi. Emevî döneminde ise, Arap olmayan Müslümanlara yönelik ırkçı politikalara rağmen, birçok Fârisî önemli devlet görevlerine getirildi.

Abbâsîler döneminde ise Devleti'nin siyasi, idari ve kültürel yapısının şekillenmesinde Sâsânî Fars geleneğinin etkisi belirgindir. Başkentin Bağdat'a taşınması, bu etkileşimi artıran coğrafi ve kültürel sebeplerden biri olarak bilinmektedir. Horasanlı askerler ordunun temel unsurlarından biri olurken, Pers kökenli bireyler üst düzey bürokratik ve askeri görevler üstlendiler.[68] Farsların Abbâsî Devleti'ndeki siyasi nüfuzu, Câhiz'in "Abbâsî Devleti, Acemî-Horasanlı bir devlettir; Mervanî Devleti ise Arap-Bedevî bir devlettir"[69] şeklindeki ifadesine yol açacak kadar ileri düzeydeydi.

[66] Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, nşr. Heyet (Kuveyt: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), "Sadara"11/527.
[67] Ahmed Rıza, *Mu'cemu metni'l-luğa* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960), "h"2/265.
[68] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 66.
[69] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/237.

2.1. Tercüme Faaliyetleri

Farsçanın Arapça üzerindeki en belirgin etkisi, Abbâsîler döneminde ortaya çıkan tercüme faaliyetleriyle şekillenmiştir. Bu dönemde, Fars siyasi nüfuzunun güçlü etkisiyle Araplar ve Farslar arasındaki iletişim ve kültürel etkileşim önemli ölçüde derinleşmiş ve Farsçanın eski yazılı metinleri Arapçaya çevrilmiştir. "Çünkü Farsların tarih yazıcılığı geleneği, eski dönemlere dayanmaktadır ve Yunan kaynakları bu geleneği doğrulamaktadır. Sâsânî döneminde, özellikle I. Hüsrev Enûşirvân zamanında, olaylar resmi kayıtlara geçilmiş ve titizlikle korunmuştur. Bu tarihî kayıtlar, yıllıklar (Sâlnâme) şeklinde düzenlenmiş olup, İslamî dönemde yazılan eserlerde de bu geleneğin izlerini bulabilmek mümkündür".[70]

İbnü'n-Nedîm (öl. 385/995), Abbâsîler döneminde Farsçadan Arapçaya yapılan tercüme faaliyetlerinin öncülerine dair kapsamlı bir liste sunmaktadır. Onun verdiği bilgilere göre, bu dönemde Farsça eserleri Arapçaya aktaran önemli mütercimler arasında İbnü'l-Mukaffaʿ, Âl-i Nevbaht, Hasan b. Sehl, Belâzurî, Cibille b. Sâlim, İshak b. Yezîd, Muhammed b. Cehm el-Bermekî, Zâduye b. Şâhuye el-İsfahânî, Muhammed b. Behrâm, Behrâm b. Merdân Şah ve Ömer b. Ferhân gibi isimler yer almaktadır.[71] Bu şahsiyetler, özellikle siyaset, tarih, ahlâk ve hikmet gibi alanlarda Fars düşünce mirasını Arapçaya kazandırarak kültürel aktarımda önemli bir rol oynamışlardır. Bunlar arasında, özellikle İbnü'l-Mukaffaʿ, tercüme faaliyetlerindeki başarısı ve edebî üslubuyla en tanınmış ve etkili isim olarak öne çıkmaktadır. [72] Bu konudaki literatüre katkı sağlayan bazı tercüme eserler aşağıda ele alınmıştır.

2.2. Siyâsetnâmeler

Fars siyasi nüfuzunun etkisiyle ilk tercüme faaliyetleri siyasetnameler ve edebî eserlerden başlamıştır. Fars krallıklarıyla ilgili eserler, Arapçaya çevrilen ilk yabancı metinler arasında yer almış ve Abbâsî dönemi Arap yöneticilerine yönetim, siyaset ve bilim alanlarında önemli bilgiler

[70] Moustafa Albakour, "Arap ve Fars Kültürleri Arasında Bir Eser: Hüdaynâme", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Ekim 2022), 106.
[71] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. İbrahim Ramazan (Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 303.
[72] Albakour, "Arap ve Fars Kültürleri Arasında Bir Eser: Hüdaynâme", 109.

sunmuştur. Sâsânîler dönemi etkisiyle, İbnü'l-Mukaffa' (öl. 142/759), Belâzürî (öl. 279/892-93) ve ve Hasan b. Sehl (öl. 236/851) gibi şahsiyetler, Fars siyaset ve ahlâkını Arapçaya çevirerek önemli bir kültürel etkileşim sağlamışlardır. Fars asıllı kâtiplerin kültürel bilgi ve dil becerisi de bu süreci güçlendirmiştir.[73]

Bazı araştırmacılar, erken dönemlerde Farsçadan Arapçaya çevrilen bazı önemli eserlerin günümüze ulaşamadığını belirtmektedir. Özellikle, Pers padişahlarının hayatları, kahramanlıkları ve efsanelerini içeren "خدای نامه" Hüday Name adlı eserin hem Pehlevice nüshası hem de Arapça çevirisi maalesef günümüze ulaşamamıştır. Ancak, bu önemli eser, sonraki dönemde Arapça ve Farsça yazılan pek çok edebî ve tarihî eserin şekillenmesinde önemli bir kaynak teşkil etmiştir.[74] Benzer şekilde, Arapçaya çevrilen ve günümüze kadar ulaşamayan "آئین نامه" (*Âyîn-nâme*) ile Anûşirvân'ın hayatını konu alan "تاج" (*Tâc*) adlı eserler de kaydedilmektedir.[75]

İbban b. Abdülhamîd, Abbâsî döneminin dikkat çeken mütercimlerinden biri olarak, Urdşîr ve Enûşirvân'ın hayatını konu alan iki önemli eseri Arapçaya çevirmiştir. Aynı zamanda Mezdek ve Buda'nın hayatlarını anlatan eserleri de Farsçadan Arapçaya kazandırmıştır. Bu dönemde tercüme faaliyetlerinin yoğunluğu sayesinde, Urdşîr devrine ait eserler, *Mubedî Mubedân*, "موبد موبدان" *Savaş Adâbı* "آداب جنگ" ve *Kisrâ'nın İmzaları* "دستورنامه کسرا" gibi birçok Farsça metin, diğer mütercimler aracılığıyla da Arap literatürüne aktarılmıştır.[76] Bu çeviriler, dönemin siyasi ve ahlaki düşünce yapısının Arap dünyasında anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

2.3. Hikmet ve Edebiyat

Bu alanda, kâtiplerin (çoğunlukla Fars kökenli olanlar) rolü büyük bir öneme sahiptir. Kâtiplik, yalnızca dil bilgisi değil, aynı zamanda geniş bir kültürel bilgi birikimi ve sürekli olarak yenilenen entelektüel birikim gerektiren bir görevdi. Zira kâtip, halifeye veya valiye adlarına gelen

[73] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 69.
[74] Albakour, "Arap ve Fars Kültürleri Arasında Bir Eser: Hüdaynâme", 106.
[75] Hüsyin Cumua, *İbnü'l-Mukaffa' beyne'l-hadareteyn* (Dımeşk: Dâru Reslân, 2015), 65.
[76] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 67.

yazıları sunar, onlara yazılı cevaplar hazırlardı. Bu durum, kâtiplerin Arapçayı mükemmel bir şekilde bilmelerinin yanı sıra, Arap ve Fars edebiyatına ve tarihine de derinlemesine hâkim olmalarını zorunlu kılıyordu. Kâtipler, bu entelektüel donanımları sayesinde, Hulefa-i Raşidin ile Aksem bin Sayfî'nin hikmetleriyle, Bozorgmehr ve Kisrâ Enuşirvân'ın öğretilerini bir araya getirerek hem Arap hem de Fars kültürleri arasında bir köprü kurmuşlardır.[77]

Arap edebiyatını derinden etkileyen Farsça hikmet ve nasihat kitapları arasında *Pendnâme-i Bozorgmehr*, *Sîretü'l-Mülûk*, *Tâcnâme, Âyinnâme* ve *el-Kasasü'r-ramzî* gibi eserler öne çıkmaktadır. Bu metinler, Fars kültür ve siyaset geleneğini Arap edebiyatına aktararak, özellikle Abbasi döneminde hem siyasi-ahlaki öğretilerde hem de edebi üslupta kalıcı izler bırakmıştır.[78] Özellikle bu eserler arasında Arapçaya aktarılan *Âyinnâme* önem arz etmektedir. Çünkü bu kitaplar Sâsânîler devrinde daha çok âdâb-ı muâşeret, örf ve âdet, merasim, sanat, zanaat ve değişik bilimlerle ilgili metinler için kullanılmakla beraber aynı devrede mektup yazmanın, satranç, okçuluk ve çevgân oyununun kuralları, Zerdüştîliğin emirleri ve hatta bir hocanın öğrencisine nasihatleri gibi farklı konuları ihtiva eden metinler için de kullanılmıştır.[79]

Arap şairlerinin erken dönemde Fars kültürüne ve edebiyatına gösterdiği ilgi, özellikle hikmet, dil ve belağat unsurlarını özümseme çabalarıyla belirginleşmiştir. Bu bağlamda, Attâbî et-Tağlibî (öl. 220/835) gibi şairler, Fars edebi mirasından yararlanmak amacıyla Merv gibi önemli kültür merkezlerine seyahat etmişlerdir. Attâbî'nin, "هل المعاني إلا في كتب العجم؟" (Anlamlar ancak Acemlerin kitaplarında bulunur!) ve "اللغة لنا والمعاني لهم" (Dil bizim, anlamlar onlarındır)[80]şeklindeki söylemleri, Farsların anlam derinliği ve belağat konusundaki üstünlüğünü kabul ettiğini göstermektedir. Bu durum, Arap-Fars kültürel etkileşiminin erken dönemdeki boyutunu ve

[77] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 69.
[78] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 80.
[79] Orhan Bilgin, "Âyinnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/4/253.
[80] Dayf Şevkî, *Tarihü'l-edebi'l-Arabî* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1995), 3/419.

Arap edebiyatçılarının Fars kaynaklarına başvurma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İslamiyet döneminde Farsçadan Arapçaya tercüme edilen hikmet içerikli en önemli eserlerden biri, sembolik anlatım biçimiyle dikkat çeken *Kelîle ve Dimne*'dir. Bu eser, iki dilin edebî yakınlaşmasını pekiştirmiş ve Arap edebiyatında hikmetli anlatım geleneğine derin etkilerde bulunmuştur. "İbnü'l- Mukaffa' (öl. 142/759) tarafından bazı katkılarla"[81] Pehlevîce'den Arapçaya aktarılan kitap, zamanla diğer birçok dile çevrilmiş ve Arapça yazılan pek çok eserin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda, Farsçadan Arapçaya tercüme edilen en önemli hikmet eserleri arasında "Nûşirevan'nın en yakın bilge vezirine"[82] ait *Pendnâme-i Bozorgmrhr*, çeşitli edep kitapları, *Siret-i Pâdşâhân*, *Tâcnâme*, *Âyîn-nâme* ve sembolik hikâyeler gibi metinler yer almaktadır.[83] Bu eserler, Arap düşünce dünyasında ahlâk, siyaset ve eğitim alanlarında önemli bir zemin teşkil etmiştir.

İslamiyet döneminde tercüme faaliyetleri, halifelerin bilgi edinme ve yönetme ihtiyaçları doğrultusunda erken bir dönemde başlamıştır. Bu bağlamda, Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in (öl. 125/743) kütüphanesinde Fars tarihine ve siyaset düşüncesine dair Arapçaya çevrilmiş hacimli bir eserin bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu süreçte, özellikle Fars, Hint ve Yunan kültürleri Arap ve İslâm dünyasının ortak kültürel mirasına dönüşmüş; bu zengin miras, diğer alt kültürlerle de birleşerek daha da çeşitlenmiştir. Söz konusu kültürel etkileşim iki ana yolla gerçekleşmiştir: İlki, sistematik tercüme faaliyetleri; ikincisi ise, doğu halklarının büyük ölçüde Araplaşmasıyla birlikte kendi kültürel birikimlerini Arapça üzerinden İslam dünyasına aktarmalarıdır.[84]

Yukarıda zikredilen alanlara ek olarak, musiki ve astronomi gibi disiplinlerde kaleme alınmış önemli eserlerin de erken dönemde Farsçadan

[81] Adnan Karaismailoğlu, "Kelîle ve Dimne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/25/211.

[82] Abdullah Kiran, "Kisra Nûşirevan'ın Yönetim ve Adalet Anlayışı", *Journal of History And Future* 6/4 (27 Aralık 2019), 1656.

[83] Cumua, *İbnü'l-Mukaffa' beyne'l-hadareteyn*, 65-69.

[84] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 68.

Arapçaya tercüme edildiği bilinmektedir.[85] Söz konusu çeviri faaliyetleri, Arap dilinin yalnızca kelime hazinesini değil, aynı zamanda anlatım kalıplarını, edebî üslupları ve deyimsel yapıları da derinlemesine etkilemiştir.[86] Bu etkileşim, Arapçanın ağız ve lehçelerinde iz bırakmakla kalmamış, aynı zamanda dilin kültürel ve edebî düzeyde zenginleşmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu tür etkilerin kapsamlı biçimde analiz edilmesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmakta olup, konuyla ilgili daha derinlemesine araştırmalar yapılması elzemdir.

Kısacası, İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Fars kültürü ve dilinin Arapça üzerindeki etkisi, dilbilimsel ve kültürel açıdan belirgin bir şekilde gözlemlenmiş, bu etkileşim, Farsçadan Arapçaya geçen kelimelerin sayısında artışa neden olmuştur. Dilbilimciler, bu kelimeleri tespit etmek ve doğru kullanımlarını belirlemek amacıyla müstakil eserler kaleme almışlardır. [87]Bu çalışmalar, Arapçanın safiyetini koruma ve kültürel etkileşimleri anlamlandırma hedefi taşımış, böylece, dildeki yabancı unsurların tespiti ve analizi, dil tarihi açısından önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Zamanla Arapça ve Farsça arasındaki dilsel etkileşim son derece kapsamlı bir boyuta ulaşmış ve hemen her alana sirayet etmiştir. İslamiyet'in kabulünden itibaren günümüze kadar kıssa, masal, hikmet, şiir, felsefe, müzik ve dünya görüşü gibi pek çok sahada üretilen eserlerde bu etkileşim açıkça gözlemlenmektedir. Örneğin, Îliyyâ Ebû Mâdî (öl. 1376/1957), Şükrî Abdurrahman (öl. 1377/1958) ve İbrâhîm Abdilkādir el-Mâzinî (öl. 1368/1949) gibi müelliflerin Ömer Hayyâm'dan (öl. 526/1132) etkilenmiş olmaları dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Cibrân Halîl Cibrân'ın (öl. 1349/1931) "أعطني الناي وغن" adlı kasidesinde Mevlânâ'nın (öl. 672/1273) neynâmesinden esinlendiği aşikârdır.[88] Halîl Cibrân'ın Şiirdeki ney motifi birliğin, sonsuzluğun ve ruhun sembolü olarak yorumlanmaktadır.[89] Bu konuların her biri, bağımsız bir araştırmayı gerektirecek derinlikte

[85] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 67.
[86] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 85-109.
[87] Niyâkî, "Te'sīr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī", 13.
[88] Abbâs, "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe", 108-109.
[89] Kenan Demirayak, "Cibrân Halîl Cibrân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/1/261.

olduğundan, mevcut makalenin kapsam ve hacmini aşacağı için yalnızca birer işaretle yetinilmiştir.

Sonuç

Farsça ile Arapça arasındaki etkileşim, yalnızca dilbilimsel düzeyde kalmayıp, tarihsel, kültürel ve entelektüel bağlamda da köklü bir ortak mirasın şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim, İslamiyet öncesi dönemden itibaren gözlemlenebilmekte ve İslamiyet'ten önce sonra da özellikle Abbâsîler dönemiyle birlikte daha sistematik bir hâl alarak İslam medeniyetinin düşünsel temellerine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Farsçanın Arapça üzerindeki etkileri, kelime hazinesinden anlam derinliğine, üslup zenginliğinden kavramsal aktarım süreçlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Cahiliye dönemi şiirlerinden başlayarak Arap diline giren Farsça kökenli sözcükler, bu erken etkileşimin birer dilsel yansımasıdır. Arap edebiyatı, Fars edebiyatından aldığı estetik ve anlam katmanlarıyla şekillenmiş, buna karşılık Farsça da Arapçanın dini, felsefi ve retorik özelliklerinden beslenerek gelişimini sürdürmüştür.

Ahameniş ve Sâsânî dönemlerinde Arap Yarımadası ile İran arasındaki siyasi, askeri ve ticari ilişkiler; yalnızca maddi alışverişlerle sınırlı kalmamış, kültürel ve dilsel düzlemde de çift yönlü bir etkileşimi beraberinde getirmiştir. Bu etkileşim hem tarihî belgelerde hem de edebi eserlerde kendine yer bulmuş, Darius'un yazıtlarında Arap topraklarının İran İmparatorluğu'na bağlı bölgeler arasında gösterilmesi bu ilişkinin siyasi boyutunu ortaya koymuştur.

Abbâsîler döneminde Fars bürokratların idari yapıda etkin olması ve çeviri faaliyetlerinin gelişim kazanması, Fars kültürünün ve dilinin Arapça üzerindeki etkisini daha da belirgin hâle getirmiştir. Bu dönemde Farsçadan Arapçaya çevrilen eserler, İslam düşüncesinin temel taşlarını oluşturan bilim, felsefe, tarih ve siyaset alanlarında önemli katkılar sağlamıştır. Söz konusu etkileşim, yalnızca bir dilin diğerine etkisi şeklinde değil, aynı zamanda entelektüel bir sentez biçiminde ortaya çıkmıştır.

Sâsânîlerin Arap Yarımadası'ndaki varlığı, özellikle Hîre merkezli Lahmîler vasıtasıyla, Arap şiirinde ve sosyal hayatta derin izler bırakmıştır.

Cahiliye dönemi şairlerinin eserlerinde Farsça kökenli kelimelerin yoğun kullanımı, mimari tasvirler ve kültürel unsurlar, bu etkileşimin edebî yansımalarını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, Zemzem suyu ritüelleri ve Nevruz gibi Fars kökenli geleneklerin Mekke-Medine coğrafyasında varlığı, dinî ve kültürel alışverişin boyutlarını göstermektedir.

İslamiyet sonrasında ise tercüme faaliyetleri, Fars siyasetnâmelerinin ve tarihî metinlerin Arapçaya kazandırılmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Abbâsî döneminde Fars kökenli bürokratların ve mütercimlerin katkıları, Arap dilinin ve İslam medeniyetinin zenginleşmesine yol açmıştır. Özellikle İbnü'l-Mukaffaʿ gibi isimlerin çevirileri, siyasi teori ve ahlâk literatürünü derinden etkilemiştir.

Farsçadan Arapçaya yapılan tercümeler, özellikle hikmet ve edebiyat alanında, iki medeniyet arasındaki kültürel etkileşimin en somut örneklerini oluşturmuştur. Kâtiplerin rolü, bu süreçte kritik bir öneme sahip olmuş hem dilsel becerileri hem de derin kültürel birikimleri sayesinde Arap ve Fars düşünce geleneklerini harmanlayan köprü vazifesi görmüşlerdir. *Kelîle ve Dimne*, *Pendnâme-i Büzürgmihr* gibi eserlerin Arapçaya kazandırılması, yalnızca edebî değil, ahlaki ve siyasi düşünceyi de şekillendirmiştir. Attâbî et-Tağlibî gibi şairlerin Fars edebiyatına duyduğu hayranlık, bu etkinin boyutunu gösterirken, tercüme faaliyetleri ve kültürel asimilasyon yoluyla gerçekleşen bilgi aktarımı, İslam medeniyetinin entelektüel zenginliğine katkı sağlamıştır. Bu süreç, Arap dili ve edebiyatının evrensel bir nitelik kazanmasında belirleyici olmuştur.

Günümüzde bile bu iki dil arasında süregelen ortak miras, geçmişin çok katmanlı kültürel ve dilbilimsel alışverişinin izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda, Farsçanın Arapça üzerindeki etkilerini incelemek, yalnızca bir dilbilimsel çözümleme değil; aynı zamanda Orta Doğu'nun kültürel tarihine yönelik kapsamlı bir değerlendirme sürecidir. Böylece, iki dil arasında kurulan bu köklü ilişki hem tarihsel belleğin korunması hem de kültürel kimliğin yeniden inşası açısından değerli bir zemin sunmaktadır.

Sonuç olarak, Arap-Fars etkileşimi tek yönlü bir kültürel aktarımdan ziyade karşılıklı bir alışverişe dayanmaktadır. Bu süreç hem Cahiliye şiirinin hem de İslami dönem idari ve edebî yapılarının şekillenmesinde

belirleyici olmuştur. İki medeniyet arasındaki bu dinamik ilişki, İslam coğrafyasının ortak kültürel mirasının temel taşlarından birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

Abbâs, Dalâl. "Te'siru'l-edebi'l-Fârisî fi'l-lugat'l-Arabiyye ve âdâbihe". *Pejuhişnâmey-i Tarih-i Teşeyyu* 1/2 (2019), 63-114.

Abdulaziz b. Abdullah Salim. "el-Muşekker fi'ş-şiir el-Câhilî". *Deriyye* 6/7 (Ağustos 1999), 50-65.

Adday Şiir. *Kitâbu el-Elfâz el-Fârisiyye el-Muarrebe*. Kahire: Dâru'l-Arab, 1908.

Ahmed Rıza. *Mu'cemu metni'l-luğa*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1960.

Akreş, Hasan. "Kur'ân-ı Kerîm ve Fasih Arapça'daki Farsça Kelimeler". *İran Çalışmaları Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2024), 109-133. https://doi.org/10.33201/iranian.1474424

Aktaş, Osman. *Kelime ve cümle yapıları bakımından Arapça ve Farsçanın karşılaştırılması*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Albakour, Moustafa. "Arap ve Fars Kültürleri Arasında Bir Eser: Hüdaynâme". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 104-116. https://doi.org/10.32950/rteuifd.1159249

Arifoğlu, Yunus. "Selçuklu Öncesinde: İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/2 (2019).

A'şâ, Meymun b. Kays. *Şerhu Divâni'l-A'şâ el-Kebîr*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1950.

Battal, Abdullah. *İbni-Mühennâ lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu., 1997.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Şerḥu's-sünne*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1983.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullāh b. Abdilazîz b. Muhammed el-Endelüsî el-. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru'l-Magrib el-İslâmî, 1992.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī. *Şu'abü'l-îmân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Bilgin, Orhan. "Âyinnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/253. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Beyrut: Daru Tukünnecat, 1422.

Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Mektetü'l-Hilâl, 1423.

Câsir, Hamd. *el-Mu'cem el-coğrafi li'l-bilad el-Arabiyye es-Suudiyye*. Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1979.

Cevad Ali. *El-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Beyrut: Dâru's-Sakî, 2001.

Cevâd Alî. *el-Mufaṣṣal fî târîḫi'l-ʿArab ḳable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sakî, 2001.

Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed. *el-Muʿarreb mine'l-kelâmi'l-aʿcemî ʿalâ ḥurûfi'l-muʿcem*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiye, 2002.

Cumua, Hüsyin. *İbnü'l-Mukaffaʿ beyne'l-hadareteyn*. Dımaşk: Dâru Reslân, 2015.

Demirayak, Kenan. "Cibrân Halîl Cibrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/259-262. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Deynuri. *eş-Şi'ru ve'ş-şuara*. 2 Cilt. Kahire: Darül-hadis, 1423.

Ebû Ubeyd, Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-. *Tehẕîbü'l-luġa*. Kahire: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2001.

Hakdâdî, Abdurrehîm. "Cestari der Barey-i Bedih bestân Berhi vajehâ der Zeban-e Farsî va Arabî". *Mecelle-yi Zebān va Edebiyyāt-e Arabî* 2/19 (1397).

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt el-. *Muʿcemü'l-büldân*. Beyrut: Dâr-ı Sâdır, 1995.

Herodot. *Tarih-i Herodot*. Tahran: İntişârat-i Danişgâh-i Tahran, 1339.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fetḥu'l-bârî*. Kahire: el-Mektebetu's-Selefiye, 1380.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Kahire: Mustafa el-Bâbî, 1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1358.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risale el-Âlemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-ʿArab*. Beyrut, ts.

İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. ed. İbrahim Ramazan. Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 1997.

İmrüulkays. *Divânu İmrüulkays*. Beyrut: Darü'l-Marife, 2004.

Karagözlü, Savaş. "İbni Mühennâ Lugati'nde Arapça ve Farsça Alıntı Sözcükler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 71 (02 Haziran 2021), 111-127. https://doi.org/10.32925/tday.2021.55

Karaismailoğlu, Adnan. "Kelîle ve Dimne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/210-212. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed. *Âs̱ârü'l-bilâd ve aḫbârü'l-ʿibâd*. Beyrut: Dâr-ı Sâdır, ts.

Kiran, Abdullah. "Kisra Nûşirevan'ın Yönetim ve Adalet Anlayışı". *Journal of History And Future* 6/4 (27 Aralık 2019), 1647-1664. https://doi.org/10.21551/jhf.844361

Mağribî, Abdülkādir b. Mustafâ el-. *el-İştiḳāḳ ve't-taʿrîb*. Kahire: Matbatü'l-Hilâl, 1908.

Mazhari, Nasseruddin. *Saʿdî Şirâzî'nin Arapça Şiirleri (Metin, Tercüme ve Belağı Değerlendirme)*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2025.

Mazhari, Nasseruddīn. "Saʿdî Şîrâzî'nin Bağdat Mersiyesi'nde Kur'ân ve Hadisten Yapılan İktibasların Edebî Açıdan Değerlendirilmesi". *AKADEMİK-US Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Haziran 2022), 26-41.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn. *Mürûcü'z̲-z̲eheb ve meʿâdinü'l-cevher*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005.

Muhammed, Muhammedî Melâyrî. *Tarih ve Ferheng-i İran der Devrân-i İntikâl ez Asr-i Sâsânî be Asr-i İslâmî*. Tahran: Tûs, 1375.

Muîn, Muhammed. *Ferheng-i Fârsî*. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-i Adnâ, 1381.

Mumtehen, Hüseyin Ali. *Naḥdet-i Şuʿūbiyye (Cunbeş-i Milli-ye Irâniyan der Barâber-i Hilâfet-e Emevî ve Abbâsî)*. Tahran: İntişârat-i Emir Kebîr, 1370.

Muzhirî, el-Husyin b. Mahmud. *el-Mefâtih fi şerhi'l-mesâbih*. Kuveyt: Darû'n-Nevâdir, 2012.

Müneccid, Selâhuddin. *el-Mufassal fi'l-elfâz el-Fârisiyye el-muarrebe*. Tahran: İntişârat-i Bunyâd-i Ferheng-i İran, 1978.

Nasiruddin el-Esed. *Mesâdıru'ş-şiiri'l-Cahilî*. Kahire: Daru'l-Maârif, 1988.

Naskali, Esko. "Sâsânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Niyâkî, Seyid İsmaîl Ecdâd. "Te'sîr-e Zabān-e Fārsî ber Edebiyyāt-e ʿArabī-ye Asr-e Cāhilī". *Mecelle-yi Zebān va Edebiyyāt-e Arabî* 2/3 (1389), 25-39.

Sadeddin, Mustafa. "el-Elfâzu'l-Fârisiye fi'ş-şiiri'l-Câhilî, el-A'şâ unmuzecen". *Mecelle el-luğa el-Arabiyye* 82/3 (2007), 577-596.

Sa'dî, Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn. *Gülistân-ı Sa'dî*. Tahran, 1382.

Sa'dî, Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn. *Kasâid-i Sa'dî*. Tahran: Kuknus, 1382.

Saʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b Muhammed b İsmâʿîl es-. *Fıkhu'l-luğa ve sırrü'l-ʿArabiyye*. ed. Abdü'r-Rezzâk el-Mehdî. Beyrut: İḥyâʾü't-Türâsi'l-ʿArabî, 1. Basım, 2002.

Sezgin, Fuad. *Tarihu't-turâs el-Arabî*. Riyad: Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1991.

Şahin, Sabur. *el-Arabiyetu lugatu'l-ulûm-i ve't-takniye*. Kahire: Dâru'l-İtisâm, ts.

Şevkî, Dayf. *Tarihü'l-edebi'l-Arabî*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1995.

Şevkî Dayf. *Tarihü'l-edebi'l-Arabî (el-Asrü'l-Câhilî)*. Kahire: Darü'l-Maârif, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîḫu'l-ümem ve'l-mülûk*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1967.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Nevadirü'l-usul fi mârifeti ehâdisir-Resul*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. nşr. Heyet. Kuveyt: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001.